

**МОЯТ СЛОГ Е МОЯТА КРЕПОСТ:
СЛОВЕСНИТЕ ПОСЛАНИЯ
НА БЪЛГАРСКИТЕ МУЗЕЙНИ ЕКСПОЗИЦИИ**

Вера Бонева

*Университет по библиотекознание
и информационни технологии, София*

The main impact of a museum on visitors' mind is connected with the vision – indirect interaction, via an exhibition, with artifacts from the past. Written texts have an additional function. Therefore the texts in the museum exhibition are short and synthetical. Relying on this fact, the article highlights some basic features of the textual components of the Bulgarian museum exhibitions. The main finding is that written verbal messages of the Bulgarian museum exhibitions influence the audience more to wards distancing than towards involvement.

Key words: museum, exhibition, text, verbal messages, visual messages

Постъпателно нарастващият обществен интерес към културните ценности и към музеите в частност е осезаема тенденция, присъща на публичните реалности от последното десетилетие. В пределите на България и на Европейския съюз в цялост тази тенденция се институционализира чрез система от програми и нормативни актове, благоприятстващи развитието на сектора и стабилизиращи присъствието му в основни зони на социална комуникация. Добре вписаните в пазарната и информационната среда инициативи от споменатия порядък се превръщат в предпоставка за валоризиране на инвестираните усилия и ресурси във все по-интензивно развитие на все повече, все по-нови и все по-атрактивни дестинации на културния туризъм в страната. Макар и положени в сложна система от взаимодействия и взаимовлияния, очертаните процеси имат за свои естествени културни топоси музеите, художествените галерии, музейните обекти и недвижимите ценности от миналото, втъкани по уникален начин в природния и урбанистичния пейзаж на България.

В контекста на представените съждения темата за структурата, съдържанието и качеството на вербалните музейни наративи придо-

бива значим социален, културологичен и епистемологичен статус. Абстрахирайки се от изкушението да чета и тълкувам презентациите на музейни ценности като текст, (ре)конструиращ чрез символиката на артефакти от миналото многозначни знакови полета, върху които читателят/посетителят полага своите лични познания, опит, тревоги, тук работя с понятието *текст* в ключовата му лингвистична смисловост като *писмена реч*.

Настоящите съждения представляват синтез на две познавателно-оценъчни вериги – дълга и къса. Дългата верига включва продължителни съпричастия и наблюдения по отношение на музейни практики (български и чуждестранни) – от 1988 г. (когато започна професионалната ми кариера като уредник в Старозагорския музей) до наши дни. Късата верига обхваща двегодишни целенасочени взирания и умувания върху текстовите компоненти на действащите български музеи, свързани със съответни заснемания, текстологични анализи, анкетни допитвания до посетители, препрочитания на музейни наративи и музеоложки изследвания. С оглед на коректността на твърденията и мотивираността на тезите прилагам списък от 74 музея, чиито експозиции съм обследвала пряко в хода на описаното изследователско начинание. Фокусирането върху една или друга институция в някои случаи е подчинено на извънакадемични обстоятелства, свързани с крайните или междинните точки на служебните и/или личните ми пътувания из България. Като цяло обаче стремежът за максимална представителност и добронамерен корективизъм тласна търсаческите ми усилия и към ред периферни траектории, които уплътниха географията на проучването с ценни обекти и съществени фрагменти.

В името на адекватността на тезите и заключенията си позволявам на очертавя още по-конкретно визираната част от съвременното културно битие на България, като направя три необходими уговорки. *Първо*. Съжденията и констатациите се отнасят само до постоянните експозиции на изброените в приложението след аналитичното изложение списък на институции. С оглед на професионалните си компетенции съм се концентрирала основно върху исторически и мемориални музеи. *Второ*. Извън обхвата на настоящия анализ остават временните изложби на музеите, музеите на открито, лапидариумите, художествените, техническите и природонаучните музеи, недвижимите културни ценности с национално и местно значение, фотоизложбите и всички метаекспозиционни материали (дипляни, брошури, каталози, картички, билети, афиши). *Трето*. Електронните текстове и паратекстове, продуцирани активно през последното десетилетие в българска-

та музейна среда, също остават извън фокуса на настоящото проучване. Българското музейно говорене в интернет и в дигиталната среда като цяло представлява сложен и динамичен компонент на съвременната виртуална реалност, който е достоен за самостоятелно изследване.

Следвайки утвърдени музеоложки подходи, обособявам *четири типа* експозиционни текстове – *титулни, въвеждащи, свързващи и етикусиращи* (групови и единични). Представената типология е конструирана основно по критерия *място на съответния текст в експозицията*. Тази класификация отчита както традициите на жанра, така и някои иновативни тенденции при реализирането на съвременни вещественно-интерпретативни презентации с музейно съдържание. Тя не поставя на втори план такива съществени критерии за оценка на вербалните компоненти на експозицията като лингвистична коректност, достъпност, еднозначност, информативност, кохерентност, хомогенност, приветливост на шрифта и отпечатъка, ненатрапчивост, видимост, четивност. С оглед на това открояването на спецификата на всяка една от обособените групи се осъществява при максимално отчитане на информационните, естетическите и интерпретативните ресурси на прилежащите към експонатите словесни послания.

Имената на българските музеи и на техните музейни експозиции се оформят и утвърждават поетапно, като в зависимост от историческите обрати част от институциите внасят частични промени във формалния си титул, но като цяло запазват името, с което са станали известни в обществото. Правилото е, че профилът и/или предметът на музея фигурират в неговото име – в повечето случаи във водещата му част. При комплексните имена тематиката обикновено се откроява в уточняващата част на титула. Няколко типични примера – Експозиция „Съединение на България 1885 година“ (Пловдив), Етнографски музей „Дунавски риболов и лодкостроене“ (Тутракан), Музей на розата (Казанлък), Музей на медицината (Варна), Музей на авиацията (Пловдив), Музейна експозиция „Неолитни жилища“ (Стара Загора), Музей на мозайките (Девня), Музей „Възраждане и Учредително събрание“ (Велико Търново), Музей на народните художествени занаяти и приложните изкуства (Троян). Откроената особеност е много типична при мемориалните музеи, свързани с паметта към конкретна историческа личност и/или събитие – Дом музей „Пеньо Пенев“ (Димитровград), Литературно-художествен музей „Чудомир“ (Казанлък), Къща музей „Емилиян Станев“ (Велико Търново), Къща музей „Панчо Владигеров“ (София), Къща музей „Йордан Йовков“ (Жеравна), Къща музей „Христо Ботев“ (Калофер) и др. Спецификата на част от

мемориалните музеи се свежда и до наличието на по-широкомасщабни тематични изложби в съответното културно пространство. Понякога това обстоятелство намира отражение в името на институцията, но понякога става видимо за публиката едва при посещението на обекта или при запознаване с по-подробни анонси за съдържанието на експозиционния разказ. Ето и няколко музейни имена, които оставят изкушенията от миналото в неведение какъв тип артефакти ще ги посрещнат зад прага на съответния културен паметник – Хаджи-Илиева къща (Арбанаси), Музей „Кръстатата казарма“ (Видин), Музей „Даскалоливницата“ (Елена), Музей „Метоха“ (Банско), Хаджи-Ангелова къща (Търговище), Къща музей „Руси Чорбаджи“ (Жеравна) и др. С оглед на яснотата на посланието в подобни случаи е полезно да се ползва моделът на Регионалния исторически музей – Шумен, който поддържа в структурата си обект с име Къща музей „Лайош Кошут“ с уточняващо заглавие на експозицията „Българо-унгарски културни връзки“. По аналогичен начин е поставен в публичното пространство и музейният обект „Къща на Димитър Георгиади“ в Пловдив с експозиция „Възраждане“.

Най-масовите типове музеи в България са общоисторическите, археологическите и етнографските. Това обстоятелство е отложено в имената на повечето национални, регионални и общински институции от визираната група. Към официалния титул на музея обикновено се прикрепя и прилагателно, отнасящо се до статуса му, но само когато става дума за национални или регионални музеи. Рядко срещана, но като цяло позитивна е практиката някои от големите музеи да имат и специфична добавка към легалното си обозначение. Тя обикновено е епонимична, но понякога е обвързана с локална ценност или със символно послание – Регионален исторически музей „Академик Йордан Иванов“ – Кюстендил, Регионален исторически музей „Стою Шишков“ – Смолян, Исторически музей „Искра“ – Казанлък.

Използването на *въвеждащи текстове* към постоянните музейни експозиции е широко разпространена практика в българския културен пейзаж. Обзорно по съдържание и необемно по характер, вербалното въведение представя обекта и предмета на историческия разказ, съобщава данни за сградата и историята на музея, отправя интелектуални провокации и задава ценностни ориентири. Най-смислените и интригуващи текстове от този вид избягват чиновническите клишета и специализираната терминология, фактичността им е умерена, центрирани са около топоса и посланието на музея, поставени са на видимо и добре осветено място в началото на експозицията или във фойето

на музея. Доброто въвеждащо послание е с кратки фрази, структурирани коректно от синтактична и текстолингвистична гледна точка. То звучи приветливо и провокиращо, уместно е и не съдържа излишни детайли. Преводът на чужд език (обикновено английски) е коректен, прецизен и събдващ езиковите очаквания както на широката интернационална аудитория, така и на носителите на езика. По преценка на авторските екипи въвеждащият текст би могъл да се положи върху траен материал от външната страна на музейната сграда, за да бъде видим не само за посетителите, но и за случайни минувачи. Шрифтовете и цялостният дизайн на текста са подбрани при съблюдаване на добре познатите на социалната психология основни правила на възприемчивост на аудиторията спрямо публично експонирани визуални материали.

Наблюденията ми спрямо този привидно скромно, но съществен сегмент от музейните изложби показва, че по-голяма част от техните автори не отчитат значимостта на въвеждащия текст. Това обстоятелство в някои от ситуациите представлява съществен пропуск, тъй като недобрата интродукция (или липсата на такава) е обективна предпоставка за създаване у посетителя на усещане за неяснота и обърканост, както и за некоректно възприемане на останалата част от музейните наративи. Сред позитивните постижения при конструирането на въвеждащи текстове си позволявам да открия съответните отрязъци от експозициите на Националния археологически институт, Регионалния исторически музей – Ямбол, Музея на Възраждането във Варна, Музея „Възраждане и Учредително събрание“ във Велико Търново и др.

Свързващите текстове изпълняват конструктивни и интерпретативни функции. Те се разполагат по протежение на експозицията, като би трябвало да стоят на видими и средищни места – обикновено между отделните смислови компоненти на музейния разказ или в сред колекция от експонати, обединени около някакъв тематичен акцент. Този тип наратив представя културно-историческия контекст на визуализираните ситуации или илюстрира в тълкувателен порядък веществените паметници. В най-разпространените си вариации свързващите текстове представляват фрагменти от исторически извори или фактографски пасажии от съвременни експерти. Съществен момент при използването на извори от предходни епохи е коректното позоваване на оригинала и/или изданието. Преводът (на чуждоезикови материали) или нормализацията (на старобългарски и възрожденски откъси) са детайли, които не подлежи да бъдат пренебрегвани – както от

гледна точка на четивността, така и от гледна точка на автентичния съдържателен модус.

Освен самостоятелно много често свързващият текст присъства в експозицията в пространствена и тематична връзка с други илюстративни материали – карти, графики, диаграми, схеми, фотографии, факсимилета. При създаването на композиции от споменатия тип музейните дизайнери би трябвало да избягват претрупването – текстуално и визуално, и да осигуряват хармонична естетическа положеност на подлежащите на четене и осмисляне наративни или изобразителни материали. Много деликатен е проблемът, отнасящ се до баланса между текст и визия. При търсенето на този баланс е необходимо безкомпромисно съобразяване с приоритета на веществените паметници от миналото, както и съблюдаване на някои норми, произтичащи от способността на посетителя да концентрира вниманието си върху отделните сегменти на експозицията. С оглед на последното обстоятелство особено успешно работи „правилото на 75-те думи“, свеждащо се до изискване параграфите на въвеждащите и свързващите музейни текстове да не надвишават 75 думи, а общият обем на наратива да не надхвърля три параграфа.

Свързващите текстове са добра основа за осъществяване на успешни релации между музейното повествование и извънмузейната познавателна среда – академичния дискурс, учебното съдържание в училище и в университета, справочната и краеведската литература, образователните и художествените филми, интернет. Полагайки посланията и смислите си в пресечните точки между разнородните източници на информационни и ценностни ориентири за миналото, свързващите музейни текстове имат капацитет да надграждат и провокират, да говорят с познати думи и да конкретизират абстрактни понятия, да уплътняват виртуални представи и да проблематизират овехтяващи клишета. Силата и тежестта на техните думи биха могли да се удвоят и утроят от културните послания на експонатите и от усещането за автентичност на разказа, битуващо във всяко ъгълче на музейната експозиция.

Като цяло свързващите текстове бележат относително адекватно присъствие в българските исторически и мемориални експозиции. В някои случаи осезаемата склонност на експертите към многословие създава у редовия посетител впечатление за претовареност, а у специалиста отлага усещане за дефицит на способност да се формулират кратки и ясни послания. Очевиден минус са наличните в някои случаи пунктуационни и граматически грешки, пропуски при цитирания, не-

точно упоменаване на чужди и редки имена, използване на съкращения за лични имена, неудачно сричкопренасяне, неподходящ шрифт, претовареност със специализирани термини. Всяко едно от тези обстоятелства може да се окаже голям минус за цялостното въздействие на музейната реконструкция. По-голяма част обаче от видимите грешки и неточности в тази област са отстранени и с оглед на това е полезно експертите по език, литература, печатни комуникации, художествен дизайн, посещаващи музеите, да споделят с музейния екип, куриращ конкретната експозиция, своите позитивни отзиви или критичните си бележки.

Сред музеите, в чиито постоянни експозиции свързващите текстове са не само добре написани, но и добре положени, се открояват Археологическият музей „Абритус“ в Разград, Археологическата експозиция на РИМ – Силистра, Къщата музей „Градски бит на Русе“, постоянната експозиция на РИМ – Стара Загора, Музей „Дом на хумора и сатирата“ в Габрово и др. В изброените, а и в ред други български музеи през последните години е осъществена актуализация на основните текстове – както с цел обновяване на терминологията и комуникативността, така и с оглед на освежаване на естетиката на вещественодокументните сказания. Като позитив в тази насока се откроява и все по-отчетливият паралелизъм между въвеждащите и свързващите експозиционни текстове и метаекспозиционните материали – дипляни, брошури, каталози, електронни записи, афиши, интернет ресурси и др.

Груповите и единичните етикети изпълняват ключова роля за разгадаване на фактографската тъкан на експозицията. Те би трябвало да конкретизират представата за отделните експонати, отговаряйки максимално кратко на еднозначното питане: „Какво е това?“. Спецификата на музейната комуникация предполага отговорът на този въпрос да бъде разгадаем както за ученика на тийнейджърска възраст, така и за възрастния посетител с прагматична професия извън сферата на хуманитарното знание. Правилото е, че етикетът съдържа името на предмета или на предметната група, данни за материала и датировката, сведения за произхода и автора (ако е авторска творба), данни за техника на изработка. Произведенията на изкуството се обозначават с името, дадено от автора. Същото правило е валидно за печатни издания и ръкописи. Ако даден експонат е копие, това обстоятелство задължително трябва да е изписано на етикета. Разбира се, пълният комплект от тази информация не е задължителен. Какво точно от нея ще присъства върху етикета, зависи най-вече от водещия куратор и от характера на посланията, които се търсят и произвеждат.

При етикетиране на група предмети ясно трябва да личи тяхната обособеност във витрината или в друга част на експозиционното пространство. Предметните имена, които не са познати на широката публика и принадлежат към езотеричната терминология на историята, етнологията и археологията, трябва да се поясняват и уточняват, като се избягват пределно общите понятия и пространните описания.

Добрата музейна практика предполага разполагането на предметните етикети по начин, който да не възпрепятства възприемането на всички останали структурни елементи на експозицията. Същевременно посетителят трябва да може да прочете съдържанието им от достатъчно разстояние (между 30 и 50 сантиметра), като при това не му се налага да полага извънредни физически усилия, т.е. да не се навежда, кляка или да се оглежда високо над хоризонта на погледа си. Граматическата коректност и еднозначната смисловост тук се съблюдават като канон – смирено и последователно.

Следвайки световни изложбени правила, част от българските музейни експерти предпочитат да изведат предметните наименования в отделен списък върху или до витрината, а експонатите да се обозначат със съответни номера. Тази практика има своите предимства, особено при уникати и/или произведения на изкуството, чиито пояснителни текстове са относително обемни и подлежат на по-специално внимание от страна на аудиторията. Цветовата и шрифтовата балансираност, еднотипността и ненатрапчивостта на предметните и груповите етикети са съществена предпоставка за приветливия вид и продуктивните послания на музейната експозиция.

Като относително мобилен компонент от експозицията етикетите подлежат на частично обновяване, свързано с уточнения, редакции, пренаписвания. Особено активно през последните години се осъществява превеждането на част от предметните данни на английски език и включването на тази информация в съответните експозиционни описания. При тази процедура от особено значение е коректността на превода, предполагаща не само разбиране от посетителите, които владеят английския език като втори, а и приемливостта на текста и за носителите на езика. В хода на интензивната билингвистична трансформация на музейните текстове понякога се допуска разминаване между съдържанието и тематичните акценти на двата успоредни надписа. Това обстоятелство е недопустимо от гледна точка на правилата на съвременната мултикултурна комуникация. Пак в реда на този тип съждения е полезно да се избягват термини с негативна конотация

или с амбивалентно звучене – както в българския език, така и в езика, на който се осъществява преводът на музейните етикети.

Примерите за добри и лоши, качествени и некачествени, информативни и объркващи етикети в българските музеи са многобройни и многозначни. Сред открояващите се недостатъци най-силно присъствие бележат надписите, съдържащи имена на експонати, които реално не функционират в съвременната езикова среда. Думи като *мощехранителница, потир, хрисовул, дивит, тетрадрахма, тепелък, сокай, ойнохое, бръченик, фустан, кебе* и още десетки и стотици други, прикрепени към вещественни паметници от миналото, за мнозина посетители на музея звучат по-скоро енигматично, отколкото поясняващо. Още по-сложна става ситуацията, когато се налага част от тези думи да се представят в превод на английски език. Преодоляването на пречките в тази естествена езикова ситуация би могло да се осъществява чрез съответни пояснения в скоби. Не е за отхвърляне и възможността да се предлага на публиката по-пространна енциклопедична и/или речникова информация, свързана с профила на музея, положена в съответни технически средства, достъпни за по-любопитните посетители в експозиционната зала или в музейното фоайе. Като цяло успешно създадени и разположени са предметните и груповите надписи в Историческия музей в Панагюрище, в основната експозиция на Регионалния исторически музей в Плевен, в археологическата експозиция на Регионалния исторически музей в Сливен, в постоянната експозиция на Регионалния исторически музей „Стою Шишков“ в Смолян, в основната експозиция на Самоковския исторически музей, в експозицията на Националния исторически музей, в Историческия музей в Исперих в експозицията на Регионалния археологически музей в Пловдив и др.

Няма съмнение, че *музейните вербални послания* са сред основните компоненти на всеки експозиционен разказ. Представящи, допълващи, уточняващи, свързващи, интерпретиращи, провокиращи, отдалечаващи и сближаващи, те придават динамика и смисленост на реконструкциите, в чийто естествен център стоят автентичните паметници от миналото. Второстепенни по формален статус в музейния тип повествование, словесните отрязъци са като крепежните елементи на сградата – свързват основните части, придават устойчивост, поддържат целостта.

Качествените музейни текстове не биха могли да компенсират недостатъците на експозиция, съставена от безинтересни обекти и не-системни подредби. За сметка на това обаче лошите текстове могат да

компрометират – както визуално, така и съдържателно, и най-високостойността експозиция от уникални продукти на бита, технологията и творческия дух. В контекста на тези съждения е полезно по-настойчиво и по-прецизно да се вглеждаме в думите, битуващи в музейната среда. Да ги премисляме и пренаписваме, да ги прецизираме и редактираме, да търсим отзвучите им в съзнанията на посетителите, да се взираме в нюансите им, да промисляме най-точните им другоезични еквиваленти. Да им помагаме да прехвърлят (от)сенките на миналото в съвременната комуникативна и когнитивна среда.

**Списък на музеите, върху чиито постоянни експозиции
е осъществен мониторинг за нуждите на настоящото проучване**

<i>Име на музея/експозицията</i>	<i>Институционален статус</i>	<i>Местоположение</i>
Археологически музей – Варна	Обект на Регионалния исторически музей – Варна	Варна
Археологически музей – Пловдив	Регионален музей	Пловдив
Археологически музей „Абритус“ – Разград	Обект на Регионалния исторически музей – Разград	Разград
Археологически музей – „Велики Преслав“	Общински музей	Велики Преслав
Археологически музей – Сливен	Обект на Регионалния исторически музей – Сливен	Сливен
Археологически музей – Созопол	Общински музей	Созопол
Археологически музей – Търговище	Обект на Регионалния исторически музей – Търговище	Търговище
Дом паметник „Йордан Йовков“	Обект на Регионалния исторически музей – Добрич	Добрич
Експозиция „Археология и Възраждане“ – Дряновски манастир	Обект на Общинския музей в Дряново	Дряново
Експозиция „Габрово и габровци“	Регионален исторически музей – Габрово	Габрово
Експозиция „Добруджа и морето“	Общински музей	Каварна

Етнографска експозиция „Дандолови къщи“ – Севлиево	Общински музей	Севлиево
Експозиция „Семейство Обретенови“	Обект на Регионалния исторически музей – Русе	Русе
Етнографски музей – Варна	Обект на Регионалния истори- чески музей – Варна	Варна
Етнографски музей – Елхово	Общински музей	Елхово
Етнографски музей – Ловеч	Обект на Регионалния исторически музей – Ловеч	Ловеч
Етнографски музей „Ослекова къща“	Общински музей	Копривщица
Етнографски музей – Пловдив	Регионален музей	Пловдив
Исторически музей – Батак	Общински музей	Батак
Исторически музей – Гоце Делчев	Общински музей	Гоце Делчев
Исторически музей – Испе- рих	Общински музей	Исперих
Исторически музей – Клис- ура	Общински музей	Клисура
Исторически музей – Нова Загора	Общински музей	Нова Загора
Исторически музей – Омуртаг	Общински музей	Омуртаг
Исторически музей – Перуцица	Общински музей	Перуцица
Исторически музей – Радомир	Общински музей	Радомир
Исторически музей – Самоков	Общински музей	Самоков
Исторически музей „Искра“	Общински музей	Казанлък
Къща музей „Васил Левски“	Национален музей	Карлово
Къща музей „Димчо Дебелянов“	Общински музей	Копривщица

Къща музей „Добри Войников“	Обект на Регионалния исторически музей – Шумен	Шумен
Къща музей „Иван Вазов“	Национален музей	Сопот
Къща музей „Иван Вазов“	Филиал на Националния литературен музей	София
Къща музей „Гео Милев“	Общински музей	Стара Загора
Къща музей „Иларион Макариополски“	Общински музей	Елена
Къща музей „Кольо Фичето“	Общински музей	Дряново
Къща музей „Неофит Рилски“	Общински музей	Банско
Къща музей „Никола Вапцаров“	Общински музей	Банско
Къща музей „Пею Яворов“	Общински музей	Чирпан
Къща музей „Сливенски бит“	Обект на Регионалния исторически музей – Сливен	Сливен
Къща музей „Станка и Никола Икономови“	Обект на Регионалния исторически музей – Разград	Разград
Къща музей „Хаджи Димитър“	Обект на Регионалния исторически музей – Сливен	Сливен
Къща музей „Христо Ботев“	Национален музей	Калофер
Литературно-художествен музей „Чудомир“	Общински музей	Казанлък
Музей „Възраждане и Учредително събрание“	Обект на Регионалния исторически музей – Велико Търново	Велико Търново
Музей „Васил Левски“	Обект на Регионалния исторически музей – Ловеч	Ловеч
Музей на Възраждането – Варна	Обект на Регионалния исторически музей – Варна	Варна
Музей на градския бит – Русе	Обект на Регионалния исторически музей – Русе	Русе
Музей „Даскалоливница“	Общински музей	Елена
Музей „Дом на хумора и сатирата“	Общински музей	Габрово

Музей на историята на физическата култура и спорта	Ведомствен музей	София
Музей на котленските възрожденци	Общински музей	Котел
Музей на Министерството на вътрешните работи	Ведомствен музей	София
Музей на мозайките	Общински музей	Девня
Музей на солта	Общински музей	Поморие
Музей на Софийския университет „Св. Климент Охридски“	Ведомствен музей	София
Музей „Параход Радецки“	Филиал на Националния исторически музей	Козлодуй
Музей „Старинен Несебър“	Общински музей	Несебър
Музей на транспорта и съобщенията	Национален музей	Русе
Национален археологически институт с музей	Национален музей	София
Национален военноисторически музей – София (постоянна експозиция)	Национален музей	София
Национален исторически музей	Национален музей	София
Национален музей на образованието	Национален музей	Габрово
Парк музей „Владислав Варненчик“	Обект на Националния военноисторически музей	Варна
Парк музей „Шипка“	Национален музей	Шипка
Регионален исторически музей – Благоевград (общоисторическа експозиция)	Регионален музей	Благоевград
Регионален исторически музей – Враца (постоянна експозиция)	Регионален музей	Враца
Регионален исторически музей – Кърджали (постоянна експозиция)	Регионален музей	Кърджали

Регионален исторически музей – Пазарджик (етнографска и общоисторическа експозиция)	Регионален музей	Пазарджик
Регионален исторически музей – Русе (общоисторическа експозиция)	Регионален музей	Русе
Регионален исторически музей – Стара Загора (постоянна експозиция)	Регионален музей	Стара Загора
Регионален исторически музей „Стою Шишков“ – Смолян (постоянна експозиция)	Регионален музей	Смолян
Регионален исторически музей – Силистра (археологическа и етнографска експозиция)	Регионален музей	Силистра
Регионален исторически музей – Хасково (постоянна експозиция)	Регионален музей	Хасково

ЛИТЕРАТУРА

- Бонева 2011:** Бонева, В. *Музеи и туризъм в България*. София/Велико Търново: Фабер, 2011.
- Бонева 2002:** Бонева, Л. Интерпретацията в музейната експозиция. (Теоретичен подход към проблема). // *Известия на Националния исторически музей*. Т. 13. С., 2002.
- Бонева 2007:** Бонева, Л. *Музейните изложби: Пространство, колекции, публика*. София: Сдружение „Кръг Будител“, 2007.
- Българските музеи в условията на членството на страната в Европейския съюз.** Сливен: Регионален исторически музей – Сливен, 2009.
- Димитрова 2004:** Димитрова, С. Временните изложби – музейна дейност с много проекции. // *Известия на Исторически музей – Велико Търново*. Т. 19. В. Търново, 2004.
- Кръстева 2003:** Кръстева, С. *Студии по музеология. Топеми, тезауруси, кунсткамери, виртуални пространства*. Книга I – II. София: Издателство „Агенция ФДК“, 2003.
- Манкова 2009:** Манкова, Й. Светът на детето в края на XIX и първите десетилетия на XX в.: Към въпроса за идейната концепция и практическата реализация на една музейна експозиция в Етнографско-възрожденски

- комплекс „Св. Софроний Врачански“ към РИМ – Враца. // *Известия на Националния исторически музей*. Т. 21. София, 2009.
- Музеологията в България днес.** Доклади и съобщения от Националната научна конференция в Хасково, 15 – 16 ноември 2007. Хасково: Регионален исторически музей – Хасково, 2007.
- Недков 1998:** Недков, С. *Музеи и музеология*. София: Издателство ЛИК, 1998.
- Станчева 1997:** Станчева, М. Текстове в музейната експозиция. // *Сердика. Средец. София*. Т. III. София, 1997.
- Уникални музеи в България.** Пътеводител. София: Бук Бутик, 2010.
- Цекова 1992:** Цекова, Е. Видове музейна комуникация. // *Известия на Националния исторически музей*. Т. 9. София, 1992.
- Цекова 2007:** Цекова, Е. *Музейна комуникация и музейно образование*. София: Национален политехнически музей, 2007.
- Дийн 2002:** Dean, D. *Museum Exhibitions: Theory and Practice*. London and New York: Routledge. 2002. Third edition.
- Фок, Диркинг 2000:** Falk, John H.; Lynn D. Dierking. *Learning from Museums. Visitor Experiences the Making of Meaning*. Altamira Press. Printed in the USA, 2000.
- Фок, Диркинг 2011:** Falk, John H.; Lynn D. Dierking. *The museum experience*. Whalesback Books, 1992. Second edition – 2011.
- Ръководство 2001:** *The Manual of Museum Exhibitions*. Edited by Barry Lord and Gail Dexter Lord. Walnut Creek: AltaMira Press, 2001.
- Каванаг (съст.) 1991:** *Museum Languages*. Edited by Gaynor Kavanagh. Leicester: Leicester University Press, 1991.
- Марщайн (съст.) 2006:** *New Museum Theory and Practice; An Introduction*. Edited by Janet Marstine. Oxford: Blackwell Publishing, 2006.
- Henning 2006:** Henning, M. *Museums, Media and Cultural Theory (Issues in Cultural and Media Studies)*. Glasgow: Bell&Bain Ltd, 2006.
- Парман, Флауърс 2008:** Parman, Alice and Jeffrey Jane Flowers. *Exhibit Makeovers: A Do-It-Yourself Workbook for Small Museums*. AltaMira Press, 2008.
- Ник 2002:** Nick, Prior. *Museums and Modernity. Art Galleries and the Making of Modern Culture*. Oxford: Berg, 2002.
- Равели 2006:** Ravelli, L. *Museum Texts. Communication Frameworks*. Abingdon, 2006.
- Серел 1996:** Serrell, B. *Exhibit Labels: an Interpretative Approach*. Oxford: AltaMira Press, 1996.
- Толбойс 2005:** Talboys K., G. *Museum Educator's Handbook*. Ashgate Publishing, Ltd., 2005.